

О. О. Лемішко,

*кандидат економічних наук,**Київський університет ринкових відносин*

ЕТИМОЛОГІЯ КАТЕГОРІЇ „КАПІТАЛ” В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ, ТЕОРІЇ МЕРКАНТИЛІЗМУ І КЛАСИЧНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Етимологія основних фінансових термінів та категорій складалася в процесі тривалої еволюції економічної наукової думки. Особливе місце належить багатогранній категорії „капітал”, дослідженням закономірностей виникнення та функціонування якої займалися вчені-економісти на протязі кількох сторіч. Саме вони, провідні вчені-економісти XVI – XIX ст., заклали фундамент наукової спадщини, сформували теоретичні підходи до формування понятійного апарату, висвітлили структурно-логічні та функціональні елементи капіталу як фінансово-економічної категорії. І до сьогодні окремі розробки та постулати економічних учень не втратили своєї актуальності на теренах фінансової науки. Але на нинішньому етапі трансформаційних зрушень і у світовому просторі, і у нашій державі, зокрема, необхідно поглибити всебічне вивчення надбання світової економічної думки, фінансової теорії і практики. У зв'язку з цим, метою статті є узагальнення історичних здобутків представників провідних наукових шкіл XVI – XIX ст. в ретроспективі.

Актуальність теми визначається тим, що дослідження закономірностей функціонування капіталу уможлиблює різні підходи, але існують загальні закономірності формування та використання капіталу і на макро-, і на мікроекономічному рівні, які, на жаль, поки що не стали пріоритетними у контексті прийняття доленосних рішень щодо кожного суб'єкта господарювання і держави взагалі. Саме для цього необхідно визначити сутність капіталу у світовій фінансовій думці, більш детально зупинитися на здобутках представників різних шкіл економічних вчень.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики внесли провідні вчені економісти: В. Л. Андрущенко, В. Д. Базилевич, О. Д. Василик, А. Г. Загородній, Л. Я. Корнійчук, П. М. Леоненко, В. М. Суторміна, Н. О. Татаренко, О. О. Терещенко, А. М. Поддєрьогін, А. М. Поручник, В. М. Федосов, С. І. Юрій, П. І. Юхименко, І. І. Янжул та ін.

Аналіз історичного матеріалу показує, що перші відомі нам пам'ятки історії, з яких саме і починається еволюція основних фінансових категорій, належать до епохи стародавнього Єгипту, а саме: так звані твори державних писарів „Проречення Іпусера” (XXII ст. до н. е.), „Пророцтво Неферті” (XVIII ст. до н. е.) тощо. Як такого, існування і трактування капіталу ще не було,

але почав формуватися історичний базис, необхідний для зародження паростків капіталу, на базі якого перші історичні пам'ятки розглядала організацію та управління державним господарством. Особливо хотілося б відзначити слушну думку, яка висловлюється у вказаних творах давнини: єдність держави – це надійна запорука порядку в країні та стабільності доходів [5, с. 15].

До найбільш глибоких староіндійських джерел економічної думки Стародавнього Сходу, належить відома книжка „Артхашастру” (між IV та III ст. до н. е.). В перекладі зі староіндійської „артха” – це користь, матеріальна вигода [16, с. 117]. В „Артхашастру” детально і ретельно розглядався механізм регламентації торгівлі, ціноутворення, отримання прибутку, „прибуток включався в ціну товарів як частина витрат, і його норма заздалегідь фіксувалася – для місцевих товарів у розмірі 5% встановленої ціни, а для іноземних товарів – 10%” [5, с. 18]. Також особлива увага в цій праці приділялася деяким аспектам фінансової політики – питанням поповнення скарбниці, організації оподаткування тощо.

Якщо розглядати капітал через призму багатства, не можна не відмітити провідний напрям економічної думки стародавнього Китаю – конфуціанство, який, завдяки його засновнику Конфуцію (бл. 551 – 479 до н. е.), перетворився на своєрідну державну ідеологію. Вчення Конфуція були викладені у збірці „Лунь-юй” („Бесіди і міркування”), в якій запропоновано своєрідну соціально-економічну програму для правителів. Пропонувався наступний дієвий механізм: багатство розподілити „справедливіше”, щоб не було надто великої бідності, зменшити податки. Тоді, як вважав Конфуцій, буде забезпечено гармонію у державі, мир у відносинах між верхами та низами [3, с. 180].

Поступ світової фінансової (економічної) думки еволюціонує через подальше розуміння економічних явищ і розвивається в античному світі. Серед мислителів стародавньої Греції необхідно виділити Ксенофонта, Платона та Арістотеля. Свою увагу давньогрецький мислитель Ксенофонт (бл. 430 – 355/354 до н. е.) „зосереджував на проблемах товарно-грошових відносин”, Платон (428/427 – 348/347 до н. е.) „висловив важливі наукові ідеї стосовно грошей та їх функцій” [5, с. 24 – 25]. Але особливе місце належить Арістотелю (384 – 322 до н. е.), який заслужено

вважається найвидатнішим мислителем давнини [5, с. 27]. Саме він був першим передвісником трудової теорії вартості і саме він зробив перші наукові спроби поринути у сутність економічних явищ, розкрити їх закономірності зокрема теоретично осмислити визначення капіталу, яке, в процесі еволюції економічної думки, стало основою для подальшої інтерпретації його як фінансово-економічної категорії. Геній Арістотеля виявився у тому, що відповідно до свого бачення багатства як сукупності споживних вартостей (яке він вважав природним, істинним багатством) і визначення багатства як накопичення грошей, Арістотель виділив такі категорії як „економіка” та „хремастика” [1, с. 27]. Саме „хремастику”, науку, яка розглядала грошове багатство (від грец. „хрема” – володіння, накопичення), вважають першим відомим трактуванням капіталу як категорії економічної науки. Науковим досягненням давньогрецького автора є теоретичне осмислення генезису капіталу як функції грошей. Він вважав, що гроші є сутністю, початком і кінцем мінових відносин, а у сфері великої торгівлі гроші функціонують як капітал [5, с. 19]. „Природними функціями грошей Арістотель вважав функції засобу обігу й міри вартості” [5, с. 29]. „Неначе заміна потреби, за спільною домовленістю з’явилася монета... Монета, немов би міра, роблячи речі порівнянними, прирівнює їх” [1, с. 157]. Таким чином, економічна думка стародавнього світу характеризується емпіричним розумінням економічних явищ. Що стосується капіталу, перші спроби систематизації його як економічної категорії, носили не аналітичний, а описовий, нормотворчий характер.

Поступово економічне зростання, примноження торгового та накопиченого капіталу спонукало до розвитку товарно-грошових відносин. Виникає нагальна необхідність розробки практичних методів капіталоутворення, і вже у XV – XVI ст. у Західній Європі формується перша економічна наукова школа – школа меркантилізму, становлення та розвиток якої пов’язаний зі становленням капіталізму. Вважається, що меркантилізм – перша концепція ринкової економічної теорії, а поняття „меркантилізм” – походить від латинського слова „mercati” – торгувати; в англійській і французькій мовах „mercantile” – „торговий”, а італійське „mercante” означає „торговець”, „купець” [4, с. 1273]. У той період визначення капіталу ототожнювалося з його грошовою формою, золотом, сріблом та опосередковувалося певними видами багатства. Гроші „породжують” гроші – це основний постулат меркантилістів [4, с. 1273]. При цьому, визначалося, що таким же саме чином, як окремий торговець направляє у обіг торговий капітал, щоб повернути його з прирощенням, так і держава повинна збагачуватися через торгівлю, забезпечуючи перевищення вивозу товарів над їх ввезенням. Представник мануфактурного меркантилізму Томас Мен (Англія) як автор теорії торгового балансу стверджував, що „... гроші в обігу можна порівняти з посіяним зерном, тільки

посіяне зерно дає новий урожай, збільшуючи свою кількість” [5, с. 46].

Не можна не вказати на те, що й Україна не стояла осторонь від становлення і розвитку соціально-економічної думки. Певні риси меркантилізму були притаманні економічній політиці Богдана Хмельницького, гетьмана України. Саме він уміло здійснював фінансову політику (збільшення додаткового продукту та норми його нагромадження) та політику протекціонізму (імпортне й експортне мито становило 2% вартості товарів, а золото, срібло й дорожочинне каміння звільнялися від імпортного мита, проте обкладалися високим експортним митом) і тим самим захистив внутрішній ринок від іноземної конкуренції (доктрина активного торгового балансу) [15, с. 131]. Заслуга представників меркантилізму полягає насамперед у тому, що вони не тільки першими поставили завдання „раціонального господарювання”, а винайдений ними термін „політична економія” залишався незаперечним аж до XX ст. [4, с. 1284]; теоретичні ідеї меркантилізму обґрунтували необхідність активного використання грошей як капіталу для забезпечення росту національного багатства.

Кризу меркантилізму, з історичної точки зору, зумовили радикальні зміни у промисловості і сільському господарстві. Виникнення нових джерел прибутку, формування нової уяви про багатство призвели до того, що торговий капітал втратив своє виключне положення та поступився промисловому капіталу. Відбувається процес становлення нового напрямку політичної економії – класичної школи. Представниками класичної політичної економії у Франції були фізіократи (від грецького „physis” – природа, „kratos” – влада) [4, с. 1298]. Якщо меркантилісти вбачали капітал у виключно грошовій формі, то фізіократи уточнюють, що капітал – це не гроші, а ті засоби виробництва, які можна придбати за гроші, тобто, основною характеристикою капіталу є його уречевлена форма. Представником школи фізіократів був Франсуа Кене (1694 – 1774 рр.), який, хоча і розглядав капітал у натуральній формі, вперше розмежував його складові частини, заклав теоретичний фундамент розподілу капіталу на основний і оборотний [6, с. 351]. У своїй праці „Економічна таблиця”, яку К. Маркс назвав геніальною, Ф. Кене проаналізував процес відтворення всього суспільного капіталу [8, с. 447]. Інший представник школи фізіократів Анн Робер Жак Тюрго (1727 – 1781 рр.) був і теоретиком, і практиком, розглядав капітал, як нагромаджену цінність, опрацював одну з його функціональних ознак – рухомість. Саме йому належить слушне визначення: „Без рухомого капіталу неможливе жодне виробництво” [14, с. 175].

Свого апогею класична політична економія досягла у працях Адама Сміта (1723 – 1790 рр.) – батька політичної економії, та його послідовника Давіда Рікардо (1772 – 1823 рр.). Предметом дослідження А. Сміта є багатство народів, джерелом багатства ви-

значається виробництво, а капітал – головна рушійна сила економічного прогресу. У своїй видатній праці „Дослідження про природу і причини багатства народів” поняття „капітал” А. Сміт трактував як накопичене багатство, необхідне для процесу виробництва, господарських потреб і отримання доходу [13, с. 190]. Заслугою А. Сміта є дослідження процесу нагромадження капіталу і зростання національного багатства. „Зростання... доходу й капіталу означає зростання національного багатства” [13, с. 131]. Тобто, даний постулат доводить, що і зростання доходу, і зростання капіталу у кожній державі є базисом її економічного зростання та збільшення національного багатства країни.

Д. Рікардо у своїй праці „Основи політичної економії та оподаткування” категорію „капітал” трактує з позиції трудової теорії вартості і наголошує, що на цінність товарів впливає не лише праця, витрачена на їх виробництво, а й капітал, необхідний для приведення в дію праці (знаряддя, інструменти, будівлі, що беруть участь у виробництві, тощо) [10, с. 30]. Рікардо, як і Сміт, ототожнював капітал із засобами виробництва і вважав процес виробництва основним під час розміщення капіталу. Доводячи, що нагромадження капіталу безпосередньо пов’язано з концепцією доходу, Рікардо помилково констатував перетворення доходу лише на змінний капітал, на заробітну плату. Завершення класичної традиції економічної думки пов’язане з іменами видатних вчених-економістів Джеймса Мілля та Джона Стюарта Мілля (Мілля-молодшого), Томаса Роберта Мальтуса, Нассау Вільяма Сеніора, Жана Батіста Сея.

Джеймс Мілля (1773 – 1836 рр.) у своїй праці „Елементи політичної економії” назвав працю і капітал речовими факторами виробництва; якщо капітал – це уречевлена в засобах виробництва праця, то він може створювати вартість, бути джерелом вартості та чинником вартості товару [4, с. 347]. Саме тому прибуток, за визначенням Д. Мілля, є продуктом функціонування капіталу. Син Д. Мілля Джон Стюарт Мілля (Мілля молодший) (1806 – 1873 рр.) вважався людиною, наділеною геніальними здібностями не тільки тому, що в одинадцять років скорегував працю батька „Історія Британської Індії”, а і тому, що його праця „Принципи політичної економії” на протязі всього XIX ст. була настільною книгою для економістів всього світу. Особливу роль у своїх працях вчений приділяє осмисленню генезису категорії „капітал” і виводить так звані „Теореми капіталу”.

У Першій теоремі капіталу Мілля-молодший аргументовано доводить залежність економічного розвитку від капіталу (не інвестованого і додатково залученого); у Другій теоремі йдеться про заощадження як форми капіталу та їх перетворення у капітал у процесі виробничого споживання; Третя теорема стосується виробничого споживання (залежність розміру капіталу від утримання поточного споживання), а Четверта теорема капіталу доводить, що попит

визначає, „в якій конкретній галузі виробництва буде використано працю та капітал” [9, с. 63]. Таким чином, Мілля-молодший випередив наукову думку свого часу і довів, що *капітал* – головний фактор економічного зростання, який надає руху всім іншим факторам.

Унікальність теоретичних досліджень у галузі економіки наступного науковця – Томаса Роберта Мальтуса (1766 – 1834 рр.) – полягає у тому, що він першим обґрунтував та довів проблеми існування циклічності розвитку і пов’язану з цим генерацією капіталу в масштабах країни. Згідно з його теорією, криза надвиробництва можлива і пов’язана вона, в першу чергу, з реалізацією виготовленого продукту. „Якщо споживання є більшим за виробництво, то капітал в масштабах всієї країни зменшується і її багатство поступово руйнується внаслідок недостатньої здатності виробляти” [7, с. 287]. Досліджуючи різні підходи до трактування сутності капіталу, необхідно зауважити, що всі попередні видатні вчені-теоретики не обґрунтовували існування капіталу як самостійного фактору виробництва і, якщо узагальнити їх надбання, то капітал, згідно теоретичним викладкам – це, в першу чергу, продукт землі і праці. Наукове підґрунтя до визначення категорійного апарату капіталу як самостійного фактору виробництва, було закладене Нассау Вільямом Сеніором (1790 – 1864 рр.). У своїй праці „Політична економія” він визначив, що витрати виробництва містять два елементи – працю і капітал, а людську працю та природні ресурси (зокрема земля) було визначено первинними факторами виробництва. Вторинним фактором було визначено так зване утримання, тобто відмова від невиробничого використання капіталу, основа його утворення. „Цей фактор, що відрізняється від праці і природних ресурсів, є необхідним для існування капіталу і перебуває в такому самому відношенні до прибутку, як праця до заробітної плати” [12 с. 36].

Розглядав капітал як один з провідних факторів виробництва і Жан Батіст Сей (1767 – 1832 рр.). Капітал, за словами вченого, „є могутнім двигуном, призначеним для використання людиною, і не існує межі капіталу, який можна акумулювати за допомогою часу, виробництва та ощадливості” [11, с. 76]. Визнаючи універсальність категорій, законів і теорій, започаткувавши теорію трьох факторів виробництва, в якій – праця, капітал і земля – основні агенти виробництва, передумови зростання багатства, Ж. Б. Сей виокремлює четвертий фактор – особистість підприємця-новатора, який, використовуючи свої природні унікальні здібності, є рушійною силою економічних перетворень.

Таким чином, сучасна теоретико-економічна сутність капіталу має глибоке історичне коріння. Якщо розглядати процес формування сутності капіталу у хронологічній послідовності, то перші паростки цього явища зародились у глибокій давнині. Стародавній світ ще не знав економічних

учень, але деяка теоретична уява про економіку та її функціональні елементи була у правителів, державних діячів та філософів того часу. В епоху Середньовіччя з'являються спроби систематизації економічної сутності капіталу, але і вони ще не створили цільної наукової системи функціонування капіталу. Першою економічною школою вважається меркантилізм, який був пов'язаний з добою панування торгового капіталу, виник на базі узагальнення досвіду функціонування первісного капіталу і вирішував практичні питання прискорення цього процесу. Заслугою меркантилістів є те, що вони започаткували елементи економічного аналізу для дослідження окремих економічних проблем, зокрема пов'язаних з капіталом, і саме їх практичні рекомендації активно використовувалися державними діячами того часу. Але наукою, яка зробила вагомий внесок у теорію капіталу, ґрунтувалась на економічних законах і охоплювала всі сфери людської економічної діяльності стала класична політична економія. Саме вчені-економісти цієї школи довели, що капітал утворюється в процесі нагромадження, виробництва й обігу, в результаті минулої праці через залучення до виробництва більшої кількості створених продуктів, ніж було спожито в процесі їх виробництва. Визнаючи капітал могутнім двигуном, призначеним для використання людиною, видатні представники класичної школи відвели капіталу головну роль серед основних факторів виробництва.

Отже, радикальні зміни економічної науки, започатковані вищезазначеними науковими школами, не стали глобальними, але саме видатні вчені-економісти меркантилізму та класичної політичної економії змінили напрям економічної теорії та заклали вагоме підґрунтя подальшого дослідження найскладніших питань функціонування капіталу, його багатоваріантності та різноманітності.

Література

1. **Арістотель**. Політика : пер. з давньогрец. О. Бутко / Арістотель. – К. : Основи, 2000. – 274 с.
2. **Блауг М.** Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М. : Мысль, 1994. – 316 с.
3. **Древне-китайская философия**: Собрания текстов в двух томах. – М. : АН СССР. Ин-т востоковедения, 1972. – Т. 1. – 476 с.
4. **Історія економічних учень** : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – 1300 с. (Класичний університетський підручник).
5. **Історія економічних учень** : підручник / за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.
6. **Кене Ф.** Избранные экономические произведения / Ф. Кене. – М., 1969. – 427 с.
7. **Мальтус Т. Р.** Принципы политической экономии / Т. Р. Мальтус. – М., 1968. – 541 с.
8. **Маркс К.** Твори / К. Маркс, Ф. Энгельс. – К. : Політвидав України. – 1966. – Т. 31. – 652 с.
9. **Мілль Ст.** Принципы политической экономии / Ст. Мілль. – К. : Політвидав України. – 1964. – 352 с.
10. **Рикардо Д.** Сочинения / Д. Риккардо. – М.,

1965. – Т. 1. – 361 с.- 11. **Сей Ж. Б.** Трактат політичної економії / Ж. Б. Сей. – К. : Політвидав України, 1963. – 276 с.
- 12. **Сениор Н. В.** Политическая экономия / Н. В. Сениор. – М., 1953. – 636 с.
- 13. **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Дело, 1993. – Кн. I – III. – 590 с.
- 14. **Тюрго А.** Избранные экономические произведения / А. Тюрго. – М., 1961. – 432 с.
- 15. **Фінансова думка України**: У 3 – х т. Т.1 / за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 456 с.
- 16. **Хрестоматія по історії древньої Індії**. – М. : АН СССР. Ин-т востоковедения, 1981. – Т. 1. – 617 с.

Лемішко О. О. Етимологія категорії „капітал” в економічній думці стародавнього світу, теорії меркантилізму і класичній економічній теорії

Досліджується еволюція економічної наукової думки в контексті формування понятійного апарату фінансово-економічних категорій. Проаналізовано етимологію категорії „капітал” в історичних умовах стародавнього світу, меркантилізму та класичної економічної теорії.

Ключові слова: капітал, фінансово-економічна категорія, економіка, економічна теорія, наукова думка, теорія меркантилізму, класична економічна теорія.

Лемішко Е. А. Этимология категории „капитал” в экономической мысли древнего мира, теории меркантилизма и классической экономической теории

Исследуется эволюция экономической научной мысли в контексте формирования понятийного аппарата финансово-экономических категорий. Проанализирована этимология категории „капитал” в исторических условиях древнего мира, теории меркантилизма и классической экономической теории.

Ключевые слова: капитал, финансово-экономическая категория, экономика, финансово-экономическая категория, научная мысль, теория меркантилизма, классическая экономическая теория.

Lemishko O. O. Etymology of the „Capital” Category in the Economic Thought of the Ancient World, the Theory of Mercantilism and Classical Economic Theory

The evolution of economic scientific thought in the context of the conceptual mechanism of financial and economic categories formation is researched. Etymology of „capital” category in the historical conditions of the ancient world, mercantilism and classical economic theory is analyzed.

Key words: capital, financial and economic category, economy, economics, scientific thought, the theory of mercantilism, classical economics.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013
Прийнято до друку 12.03.2014